दि० १५-५-२१ उपशास्त्री द्वितीय वर्ष - विषय - व्याकरण

ग्रन्थ - सिद्धान्त कौमुदी (दिवादिगणः)

1 दिदीये – दीङ् धातोर्लिट् लिट्स्थाने तिप्तस्झि इति सूत्रेण त प्रत्यये। लिटस्तझयोरेशिरेच् इति सूत्रेण तकारस्य स्थाने एश् आदेशे। अनुबन्धलोपे। लिटि धातोरनभ्यासस्य इति द्वित्वे, पूर्वोऽभ्यासः इति अभ्यास संज्ञायाम् ह्रस्वः इति सूत्रेण ह्रस्वे, हलादिः शेषः इति सूत्रेण हलादि शेषे दि - दी - ए इति दशायां, दीङो युडचि क्ङिति इति सूत्रेण युडागमे अनुबन्धलोपे। दिदीय् ए इति दशायाम् असिद्धवदत्राभात् इति सूत्रेण युट् असिद्धत्वात्, एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य इति यणि प्राप्ते तं प्रबाध्य युक्युडौ उवङ् यणोः सिद्धौ वक्तव्यौ इति वार्तिकेन यण् निषेधे युट् एव प्रवृत्तिः। दिदीये इति सिद्धम्।

2 दाता – दीङ् धातोर्लुट् लुट्स्थाने तिप्तस्झि इति सूत्रेण त प्रत्यये। लुटः प्रथमस्य डारौरसः इति सूत्रेण तकारस्य स्थाने डा देशे अनुबन्धलोपे। स्यतासी ऌलुटोः इति सूत्रेण तासि प्रत्यये, डित्व सामर्थ्यात् अभस्यापि टेर्लोपः। दीता इति दशायां मीनातिमिनोति दीङां ल्यपि च इति सूत्रेण ईकारस्य स्थाने आत्वे दाता इति सिद्धम्।

3 जायते – जनी धातोर्लट्, लट्स्थाने तिप्तस्झि इति सूत्रेण त प्रत्यये। सार्वधातुकम् संज्ञायाम्, शप् प्रबाध्य दिवादिभ्यः श्यन् इति सूत्रेण श्यन् प्रत्यये। अनुबन्धलोपे जन् य त इति दशायां ज्ञाजनोर्जा इति सूत्रेण जन्स्थाने जा देशे जायत इति दशायां टित आत्मनेपदानां टेरे इति सूत्रेण टेरेत्वे कृते, जायते इति सिद्धम्।

अमरनाथ मिश्र
एसो० प्रो० व्याकरण
रा० उ० सं० म० वि०
सुविसेना प्रणीया

दिनांक 13.10.20 उपशास्त्री प्रथम वर्ष, विषय - व्याकरण
ग्रन्थ - सिद्धान्त कौमुदी (अपत्याधिकारः)

1 रैवतिकः - रेवती शब्दात् अपत्यार्थे रेवत्यादिभ्यष्ठक् इति सूत्रेण ठक् प्रत्यये अनुबन्ध लोपे । किति च इति सूत्रेण आदिवृद्धौ । ठस्येकः इति सूत्रेण ठक् प्रत्ययस्य स्थाने इकादेशे अनुबन्ध लोपे । रैवतिक इति दशायां प्रातिपदिक संज्ञायां विभक्ति कार्ये रैवतिकः सिद्धम् ।

2 पाञ्चालः - जनपद वाचक पञ्चाल शब्दात् ~~अन~~ जनपद शब्दात् क्षत्रियादञ् इति सूत्रेण अञ् प्रत्यये अनुबन्ध लोपे । तद्धितेष्वचामादेः इति सूत्रेण वृद्धौ । तद्धितत्वात् प्रातिपदिक संज्ञायाम् विभक्ति कार्ये पाञ्चालः इति सिद्धम् ।

3 पौरवः - पुरूणां राजा इति विग्रहे पुरु शब्दात् ~~पुरोरण~~ पुरोरणवक्तव्यः इति वार्तिकेन अण् प्रत्यये, अनुबन्ध लोपे तद्धितेष्वचामादेः इति वृद्धौ पौरु अ इति दशायां ओर्गुणः इति उकारस्य स्थाने गुणे अवादेशे पौरव इति दशायां प्रातिपदिक संज्ञायाम् विभक्ति कार्ये ।

4 पाण्ड्यः - देश अथवा क्षत्रिय वाचक पाण्डु शब्दात् पाण्डोर्ड्यण् इति वार्तिकेन ड्यण् प्रत्यये ~~अनुबन्ध लोपे~~ । डित् सामर्थ्यात् टिलोपे । आदिवृद्धौ पर्जन्यवल्लक्षणप्र । पाण्ड्य इति दशायां प्रातिपदिक संज्ञायाम् विभक्ति कार्ये ।

5 कौरव्यः - ~~[illegible]~~ - कुरूणां जनपद विशेषाणां राजा इति विग्रहे कुरुनादिभ्यो ण्यः इति सूत्रेण कुरु शब्दात् ण्य प्रत्यये अनुबन्ध लोपे । णित्वात् तद्धितेष्वचामादेः इति सूत्रेण वृद्धौ । ओर्गुणः इति सूत्रेण उकारस्य स्थाने गुणे अवादेशे ~~[illegible]~~ कौरव्य इति दशायां प्रातिपदिक संज्ञायां विभक्ति कार्ये कौरव्यः इति सिद्धम् ।

अमरनाथमिश्र
एसो० प्रो० व्याकरण
रा० उ० सं० म० वि०
[illegible], पूर्णिया